

ҒТАР 14.25.05

Ғылыми мақала

Б.Ж. Мауленова

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Шымкент қаласындағы «Химия-биологиялық бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» филиалы, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: balnur.maulenova@bk.ru)

«Қиссас-ул-әнбия» ескерткішінің көркемдігі, ұрпақ тәрбиесіндегі танымдық мәні

Аңдатпа. «Қиссас ул-әнбия» кітабының тәрбиелік мәні адамның өз болмысын танып, өмірдің мәніне, жаратылыстың сырына үңілуге, жұмбағы көп тылсым әлемді аралай отырып, қиял-ойды дамытуға құрылуымен, адам бойында кездесетін қасиеттердің ең ізгі дегендерін қалыптастыруға ықпал етуімен маңызды болып саналатын үлкен тәлім мектебі, тәрбие құралы. Жасыратыны жоқ, ғылым дамыған мына заманда тіршіліктің, табиғаттың жаратылысын ғылым арқылы түсініп, түсіндіретін бала үшін қисса жанры өтпеуі де мүмкін. Себебі, оларды «техникалық сана» басқарады. Батыстан келген адам санасының қиялына шекара қою яғни әлемнің көзге көрінетін ғана тұсын зерттеп тану біздің кең далада өсіп ержеткен бабаларымыздың ұрпағының қиял көкжиегін келтелікке ұрындырғаны рас. Алайда қисса арқылы адам бойында болуы тиіс қандай эмоцияларды қалыпқа келтіре аламыз деген сұраққа былай жауап беруге болады: «Қисса болмыстан шығатын эмоцияның барлық қабатын қамтиды. Мысалы, Жүсіптің қиссасы арқылы махаббат эмоциясын тәрбиелейді. Дәуіт, Зәкірия, Ыбырайым пайғамбарлардың қиссалары арқылы адам бойындағы қайғы, шаттық эмоцияларын суғарады. Сүлеймен мен құмырсқаның диалогын оқығанда жүрекке даналықтың дәнін егіп жібереді. Әлемнің жаралу қиссасын оқысаңыз таңырқатып, елітіп ала жөнеледі. Яғни, қиссаның өн бойындағы бүкіл құндылық оқырманның жан қатпарында бүрісіп жатқан адами эмоцияларды суғарып, қайта суырып алады. Салақтыққа тақуалықты, арсыздыққа ұжданды, зұлымдыққа ізгілікті қоса қабат жаратқанын оқыту арқылы да біз жас ұрпақты жаман қасиеттерден арылтуға ықпал ете аламыз. Рабғузидің «Қиссас-ул-әнбия» ескерткішіндегі қиссалар ХХІ ғасырдағы «z» ұрпақ саналатын балалар үшін таптырмас тәрбие құралына айналып отыр. Оған дәлел ретінде жер-жерден ашылған қисса орталықтарын айтсақ болады. Алматы, Астана, Шымкент, Атырау, Маңғыстау, Ақтау, Түркістан сынды тағы басқа аймақтарда ашылған орталықтар қиссаны оқытып және қиссашы болуға тәрбиелеп жатыр. Аталған мақаламызда да Рабғузидің «Қиссас-ул-әнбия» ескерткішіндегі қиссаларының ұрпақ тәрбиесіндегі танымдық мәні талданып отыр.

Түйін сөздер: Рабғузи, қисса, тәрбие, қиссашы, танымдық мән

DOI: <https://doi.org/10.71078/bs0da140>

Түсті: 30.01.2025; Мақұлданды: 20.03.2025; Онлайн қолжетімді: 25.01.2025.

Кіріспе

Алғаш рет «Әлдиден эпосқа дейін» деген жинақ шығарып, оқырманның ыстық ықыласына бөленген «Отбасы хрестоматиясы» қоры осы қисса жанрын насихаттауды қолға ала салысымен оның үлкен сұранысқа ие екенін аңғарды. Оның себебі рухани

байлыққа әбден сусаған қалың халықтың көкейіндегі мол сұраққа осы қиссалар арқылы жауап табуында еді.

Алғашында кейбір адамдардың заманауи адамдарға мұндай ескі дүниенің қажеті жоқ, цифрлы ғасырда қисса өзекті емес деген сыңаржақ пікірлерді күл-талқан еткен бұл сұраныс 2016 жылы Бейсен Құранбектің бас болуымен студияда арнайы жазылып, аудио, бейне жазбалары әлеуметтік желілер арқылы, Youtube бейнематериалдар хостингінің сервистерін ұсынатын қызмет түрі арқылы шыққан соң, қиссалар тіпті кеңінен тарай бастады. Санжар Керімбай сынды сөз зергерлері майын тамызып жырлаған дүниенің жаратылысынан бастап пайғамбарлар туралы қиссалардың барлығы жұрт іздеп жүріп тыңдайтын хабарға айналды. Өзіне дейінгі шыққан барлық нұсқаны, жинақты толық қамти отырып, толықтырып, өңдеп, әрлеп шығарылған бұл еңбек көлемді, барлығы 552 беттен тұрады. Алғы сөзде он жылға жуық өз ортасында балаларды өсіріп, тәрбиелеуде эксперимент жасағанын, оның өз нәтижесін бергеннен соң ғана бұл істі шындап қолға алғандарын жазады. Балалардың шығармашылық қабілетін ғана емес өнерге деген құлшыныстарын, соған қоса техникалық, жаратылыстану бағытындағы қиын саналатын пәндерге деген ынта-ықыласын оятуға ықпал етуін олар былай түсіндіреді: «Рационалды таным өзінің күш-қуаты мен сарқылмас құнарын түпсанада жатқан иләһи символдардан алады екен. Яғни кімнің түп санасы Тәңірлік символдарға кедей болса, оның рационалды ғылымға деген жігері де солғын тартады» (Ергөбек, 2003).

Ал осы «Отбасы хрестоматиясы» шығарған тағы бір кітап «Логотерапия немесе өмірге құштарлық» деп аталатын психоналатик, философ, логотерапевт Виктор Франклдың экзистенция анализі және логотерапия туралы жазған бірнеше еңбектерінің аудармасы мен осы салаға қатысты жазылған басқа да ғалымдардың мақалалары жинақталып, логотерапия принциптері қазақтың дәстүрлі дүниетанымымен салыстырыла отырып жазылған еңбекте экзистенция сөзіне мынандай анықтама береді: «Латынның көне «*existere*» сөзінен шығады. Мағынасы «даралану», «бөліну», «көзге түсу», «пайда болу», «іргелену» деген. Яғни адамды іштен өзгертетін қасиеттер жиынтығы» дей келіп, адамның өзінің емес, ойының ғана өзгеріп, ой-пікірі оның тіршілігін түрлендіріп, даралап, тұлғаландыратынымен түсіндіреді де, осы өзгерген тіршілікті «экзистенция» деп алады (Керімбай, 2019).

Бала есі кірген сайын өмірдің мәнін ұғуға ұмтылып, сан түрлі сауалды өзіне де, айналасындағыларға да қоюдан шаршамайды. Оны әрбіріміз күнделікті өмірде де көріп жүрміз. Франклдың тілімен айтқанда «Адам дүниеге келгенде кім екенін толық көрсетпейді. Бірақ міндеті «КІМ» екенін көрсету». Демек, саналылық пен еркіндік үстемдік құрғанда адам толыққанды жауапкершілікті сезінетін ересек адамға айналады екен. Ғылым мен техника дамыған сайын адам жанының нәзіктігі, оның ғылым түсіндіре алмас көп иірімдері түрлі дағдарысқа ұшырайды екен. Жоғарыда айтылған рационалды таным, иррационалды таным деген ұғым осыдан келіп шықса керек. «Шекаралық ахуал» күйін бастан кешіретін экзистенциализмде адамның бостандығы мен еркіндігі, яғни, өмір сүруі маңызды фактор болып табылады.

Зерттеу әдістемесі

Негізін Виктор Франклин қалады делінетін логотерапия ғылымы гректің «логос» сөзін «мән» деген мағынада ала отырып, «психотерапияның В.Франкл талдап-тұжырымдарған теориясы мен практикасы. Логотерапия тұлғаның мінез-құлқындағы және оның дамуындағы негізгі қозғаушы күш адамның өз өмірінің мән-мағынасын іздеу мен жүзеге асыруға ұмтылысы болып табылатынын негізге алады. Өмірдің мән-мағынасының болмауы немесе оны жүзеге асырудың мүмкін еместігі адамда экзистенциалдық фрустрация күйін тудырады; бұлар селқостық, торығу, өмірге деген ықыластың болмауымен, сондай-ақ іштей ширығуды барынша азайтуға

тырысушылықпен байланысты неогендік невроздар деп аталатындардың себебі болып шығады. Логотерапияның практикасы адамның өз өмірінің ғайып болған мән-мағынасының басты негіздерінің бірі – доготерапияда - діни сенім болып табылады. Сонымен қатар дін мән-мағынасын немесе нақ сол функцияны атқаратын жалпылама құндылықтарды пациент үш саланың біреуінен: шығармашылықтан, біз өзіміз өзгерте алмайтын жағдайларға қатысты көзқарас тұрғысынан ұғына отырып қабылдаудан және оны бастан кешіруден табуы мүмкін. Логотерапия практикасында негізгі әдіс соқракттық диалог әдісі болып табылады және ол тән сипатты неогендік невроздар терепиясы кезінде қолданылады» (Сүйіншалиев, 1969).

Франклдің «мәнмен емдеу» немесе «хикмет шипасы» аталып жүрген логотерапия ілімі арқылы адамға зат деп қарайтын редукционизмге қарсы майдан ашуы адам болмысын тануда медицина, психология, философия, ғылымында айтулы жаңалық болды. Адамның жануардан айырмасы ретінде екі қасиетті ерекше атаған Франкл сол екеуін логотерапия ілімінің іргетасы етіп алады. Оның біріншісі – өзінен өзін есеп алу қабілеті, екіншісі – өзін жарып шығу мүмкіндігі (Мұқанов, 2018). Бірінші қабілетке қатысты түсінік қазақ халқының ұғымында бұрыннан бар. Абай өзінің он бесінші қара сөзінде: «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өмірді қалай өткіздің екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды, күнінде өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің? Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қалыпшысың?», - дейтіні бар (Жұмалиев, 1958). Ал екіншісі – «бұл өзіңді өзіңнен суырып алып, басқа аймаққа өткізу. Рухани болмысыңды бұл дүниенің шырмауынан босатып, ғайып әлемге самғату. Бұл терминді Яссауи «жаннан кешу» деп қолданған» дей келе Абайдың «Іштегі кірді шығарсаң Түседі Хақтың сәулесі // Жүректің көзі ашылса / Адамзаттың хикметі кеудесі» және Шәкәрім ақынның «Жасырып тұр Жар өзін / Бас көзімен қарама // Жүрегіңнің аш көзін / Жардың сырын арала» деген өлең жолдарымен нақтылайды (Құнанбаев, 2019).

«Өмірді Мәнге қалай толтырамыз?» деген сауалға Франклдың «жасампаз құндылық», «сезім құндылығы», «позиция құндылығы» арқылы деген үш нұсқалы жауабын ұсынады.

Бұл айтып отырғандарымыздың біздің тақырыбымызға қатысы қандай деген заңды сұрақ туындайтыны ақиқат. Осы біз сөз етіп отырған логотерапия ғылымы, оның негізін салған Франкл өз еңбектерінде қиссаны қолданғанын кітапты құрастырушылар жазады. Олар белгілі фактіге сүйенеді. Сондай-ақ, қисса жанрының экзистенциялық қуатын талай ғалымның мойындағанын айта отырып, құрастырушылар мысал ретінде Карен Армстронгты мысалға келтіреді: «Көне заманның адамы біз сияқты болған» деп ойлауға бейімбіз. Олардың ртухани өмірі өзгеше болды. Ойлаудың, сөйлеудің, білім игерудің екі түрін ойлап шығарды. Ғалымдар оны «мифтік» және «логостық» таным деп екіге бөлді. Екеуі де маңызды. Екеуі де ақиқатқа жетудің құралы ретінде қаралады. Бірақ әрқайсысы өзіне тиесілі таным алдында қызмет етеді.. Миф тәңірлік уақытпен біздің мәңгілік болмысымыз жайында толғайды. Тіршіліктің қайнар бұлағына үнілдіреді. Мәдениеттің түп-тамырын жасақтайды. Адамның терең жанқатпарына бойлайды. Дүнияуи тұрмыс-тіршілікке араласпайды. Өмірден баянды Мән таппаса, адам торығуға бейім тұрады. Миф тіршілікке мағына сіңірумен назарыңды мәңгілік болмысқа аударады. Тура мағынасында қабылданбайтын аңыздық оқиғалар психологияның көне түріне жатады. Мұғжиза, керемет қолданып, дию-перімен соғысатын батырлардың ерлігі түпсанаға сәуле шашады. Бұл құбылысты рационалды ғылыммен тани алмайсыз. Есесіне қиссалар мінез құлыққа әсер етеді. Біздің заманда аңыз, қиссалардың жетіспеуінен іштегі вакумды толтыру үшін «психоаналитика» деген жаңа ғылым ойлап шығарды» (Жұмалиев, 1958). Бұл үзіндіні толық келтірген себебіміз де сол, «Қисас-үл-әнбия» туындысының жас ұрпақ тәрбиесіндегі орнын осы ғылымдармен байланыстыра қарастыра отырып, көрсету.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Қисса жанрының дін ғылымының аксиология аймағына тиесілі екенін ескерсек, онда оның рухани қызметі айқындалады. Ол – қиссалардың адамзаттық құндылықтарды жоғалтпай сақтауы және биікте ұстауы. Демек, Қиссашыл немесе қисса жанрының оқырманы болған адам діни фанатизмге бой алдырады деу – қате түсінік. Қисса оқып, түсініп, түйсініп, өзгелерге айтып жеткізе білген адам Абай айтқан «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» деген қағиданы ұстанатын филантропистік қасиетке ие, яғни, адамдарды жақсы көретін қайырымды болып өседі. Бұл қиссаның тәрбиелік мәнінің бір қыры ғана.

«Отбасы хрестоматиясы» қоры шығарған жинақта «Мұхамбет пайғамбарға салауат» өлең түрінде беріліп, көрнекті оймен көмкерілген. Рабғұзидың қиссаны қалай жазғаны баяндалған соң бірден осылай бастауында да сыр жатыр. «Анас ибн Маликтен жеткен хадисте Пайғамбарымыз (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын): «Кім маған бір салауат айтса, оған Алла он салауат айтады және оның он қателігін кешіреді» - десе, Жәбир ибн Абдуллаһтан жеткен хадисте, Пайғамбарымыз (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын): «Кім маған бір күнде жүз салауат айтатын болса, Алла оның жүз қажетін орындайды. Оның жетпіс қажетін Ақырет күні, ал отызын осы дүниеде орындайды» - дейді» (Ұласқанұлы, 2020). Басқа қиссалардан бөлек осылай Мұхамбет пайғамбарға салауатты 18 жол өлеңмен бере отырып, Мұхамбет ғ.с.-ның он сегіз мың ғаламның шұғыласы, үмбеттердің құбыласы, Алланың хабибі, ойы көркем нәби, мейірімнің кені, міскіндерді жебеуші, кешірімшіл һәм жетім мен пақырдың қамын ойлаушы, жеті көкке самғаған, миғражды шарлаған, пайғамбарлар сардары атайды.

Алланың бір ғана «Бисмиллаһи рахманир-рахим» деген сөзінен Нұр пайда болып, оның есімі «Алланы көп ұлықтаушы» делініп, ол тауыс құстың бейнесіне енеді. Алланың махаббатынан жаралған Нұрдан Ақылды, Сабырды таратуы және Алланың бірлігін осы екі қабілет арқылы тануды тапсырады. Содан бері «ақылды ерден иман қашып құтылмайды, сабырсыз ерге иман тоқтамайды» деген сөз қалған деседі. Бұл қазақта ежедден айтылатын «ашу – дұшпан, ақыл – дос, ақылыңа ақыл қос» немесе «сабырлылық жеткізер мұратқа, сабырсыздық қалдырар ұятқа» деген мақалдарды еске түсіреді. Демек, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні болатын мақал-мәтел мәйегіне де осы қиссалар негіз болған ба деген ойға келеміз. Ал бұл туралы жинақты құрастырушылар әлем Мұхамбеттің нұрымен басталып, Пайғамбардың шапағатымен аяқталады деген қисынға тоқтайды. Осылай «Нұр Мұхаммед» концепциясын алға тартады. Ол ар алдында жауапкершілік арқалау, бір сөзбен айтқанда рух потенциалының белсенді күшке айналуы дегенге алып келеді. Демек, бұл әділдік, имандылық, адамгершілік, мейірімділік сынды асыл қасиеттерді бойға сіңіру. Қиссаның тәрбиелік мәнінің маңыздылығы осында. Ақыл, қайрат, жүректің ғылымға кеп жүгініп, кімнің мықты екеніне дауласқанда ғылымның қайратта бар қуат, күштің пайдасы мен залалы қатар жүретіні, ал ақылда амал мен айла да бар екенін айта келіп, бәрін де жүрекке билету керек деген шешімі адам бойындағы ең асыл қасиеттердің басын қосып ғана тұрған жоқ, «осы үшеуі бір кісіден табылса, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам» дегенді меңзеп тұр. Бұл жердегі бейнелі суреттеу қиссаның көркемдік қуатын күшейтіп, мазмұнын ашып қана қоймай, тәрбиелік мәнін де арттырып тұр. Егер адам құр ақыл иесі болып, мейірімнен, махаббаттан, адамгершілік асыл қасиеттерден мақұрым болса, оның ашқан жаңалығының адамзатқа тигізер пайдасынан зияны көп болмасына кім кепіл?! Абай айтқандай ақыл мен қайратты жүрекке бағындырғанда ғана «Нұр Мұхаммед» концепциясы негізіне сүйене отырып, ізгі қадамдар жасалады. Мәселен, сабақ беруші мұғалім шәкірттерін асқан сүйіспеншілікпен жақсы көріп, мейіріммен баурап, махаббатпен түсіндірмесе ол құр білім ғана болып қалады, балалардың қабылдауына да қиынға соғады. Ал осыны керісінше жасаған жағдайда оқушылардың көзінде нұр пайда болып, сыныпта ерекше

аура қалыптасады. Мұны өз тәжірибемнен білемін.

Нәтижелер мен талқылаулар

«Он екі дария» әңгімесі арқылы адам баласына тән ақыл, қайрат, жүректен өзге де жақсы қасиеттер мен қабілеттердің бар екенін анықтап отырып, тіршіліктің, пайғамбарлардың жаратылуына қатысты аңызбен бөліседі. Әділет, ынсап, бауырмалдық, мейірім, бекзаттық, сұлулық, имандылық, өнер, білім, ұждан, ізгілік, шапағат деп аталатын он екі дарияның әрбіріне Мұхаммед пайғамбар Нұрын мың жылдан шомылдырғанда Нұр әр дем алған сайын «лә илаһа иллала» деп зікір айтып тұрады да Алла оған сол он екі дариядағы барлық қасиет пен қабілетті оның бойына сіңіреді. Алланың жаратуымен төрт бұтақты бәйтерек пайда болып, соның ең биік шыңына асқан құрметпен тауысты шығарғанда ол бес рет сәжде етіп, алғыс айтады. Бес уақыт намаз осыдан пайда болған деседі. Сол тауыстың денесінен үзіліп түскен 124 мың тамшы соншама пайғамбардың рухына айналған екен. Адамға да, хайуанға да, өсімдікке де тән физикалық қабат пен тек адам мен хайуанға тән психикалық қабат, тек адамда ғана бар рухани қабат дегенді логотерапия ғылымы әлдеқашан зерттеп, дәлелдеп тастаса, осы «Он екі дария» әңгімесі арқылы біз Нұрдың он екі дариядан бойына экзистенциялық қасиеттерді дарытқанын аңғарамыз. Ал енді осы он екі дариядағының бәрін бір сөзбен кітапты құрастырушылар «көңіл» деп атапты. Қазақта «көңіл көңілден су ішеді» деген сөз бар. Оған қоса «көңіл-тереземіз кірлемесің, көңіл тереземіз шытынамасын» деп жатамыз. Ауырған кісінің көңілін сұрау, кісісі өлсе көңіл айту, көңіліне қарап сөйлеу дегендер де ойымызды қуаттайды. Демек, он екі дариядағы қасиеттердің бәрінің басын қосқан көңіл атты алып дария суалмасын, ластанбасын деп тілейміз. Осыны жас ұрпақ санасына сіңіре отырып, олардың бойына әділет, ынсап, бауырмалдық, мейірім, бекзаттық, сұлулық, имандылық, өнер, білім, ұждан, ізгілік, шапағат деп аталатын ізгі қасиеттерді қоса қалыптастыратынымызды ұмытпаған абзал.

«Қалам мен Лаухының жаралуы» туралы әңгіме Тауыстың оң көзінен тамған екі тамшының бірінен Қалам, екіншісінен Лаухы жаралғаны, Алланың Қаламға «Жаз!» деп бұйырып, әуелден ақырға дейінгіні Лаухыдағы тағдыр тақтасына тізіп, оған Лаухының Махфуз деп ат қойғаны, Қаламның бірінші жазғаны «Мұхамбет» деген сөз болса да оның кім екенін білмеуімен басталады. Оған қынжылған Жаратушы Қаламға түсіндіріп және оған құрмет көрсетіп, салауат айт дегенімен Қалам қорқыныштан дірілдеп мың жыл жаза алмай тұрған екен. Содан соң ғана барып алғаш жазған сөзінің қасына салауатты қосып жазыпты. Содан бастап Мұхаммед пайғамбарға салауат айтатын болыпты. Одан Жаппар Хақ Қаламға бүкіл пайғамбардың үмбетінің болашақ тағдырын жаздырады. Адам пайғамбарға қатысты егер кімде кім жақын бауырын сүйсе жұмаққа, ал мал үшін арын сатып, қан төксе тозаққа жіберетінін, Нұқтың үмбетінен кімде кім оның насихатын тыңдап, ар-ожданын биік ұстаса оны пейішке, ал азығындыққа салынса тозаққа тастайтынын, Ыбырайымның үмбетіне жомарттық пен қайырымдылық жасаса кәусар бұлақтан қанып ішетінін, ал дүниеқоңыздықпен жалған дін жасаса у ішетінін, Мұсаның үмбетіне Алланы бір деп таныса жұмақты, зорлық зомбылықты таңдаса тозақты бұйыратынын, Ғайсаның үмбетіне жүрегін махаббатқа байласа хор қызы күтіп алатынын, ал сатқындық пен аярлықты таңдаса жанын жаһаннамға жіберетінін және тағы бұлардан басқа пайғамбарлардың барлығының үмбетіне жазады. Ең соңында Мұхамбет Пайғамбардың үмбетіне келгенде Қалам «Егер кімде кім жүрегін таза ұстап, Құдайдың алдына кіршіксіз жүреппен келсе, оны пейішпен қуантамын. Мұхамбеттің қарабет үмбеті Алланың атын жамылып, адам өлтіретін болса, дінді бетперде етіп қан төгетін болса, ар-намысты аяққа таптап, дінді былғайтын болса, тамұқтың түбіне тастаймын» деп жаза бастағанда Алла Қаламға асықпауды, әдепті болуды, бұлардың әлемдердің рақымы болатын Мұхаммеддің үмбеті екенін айтады. Қорқып екіге жарылған қалам екі

мың жыл бойы жаза алмайды. Сонда Алла дәл қазір біз өмір сүріп отырған заманды сипаттағандай айта келіп, Мұхаммедтің ақ жолда болған үмбеттеріне пейіштен бөлек нығмет – өзінің дидарын көру бұйыратынын айтады. Тек салауат айтып, кешірім сұраса, Мұхаммедтің құрметіне қабыл ететінін айтқанда Нұр ерекше шаттанған екен.

Бұл әңгімеден түсінгеніміз қазақта «тағдыр», «маңдайға жазылған», «тағдырынан көреді» деген ұғымдар қалыптасқан. Десе де, Алла жаратқанда ақыл, қайрат, жүрекпен бірге он екі дариядағы он екі қабілет пен қасиетті қоса дарытқан Мұхаммед үмбетінде әрдайым таңдау бар екенін ұмытпаған абзал. Себебі, Алла берген қабілет, қасиеттерді орнымен қолданып, өмірден өз жолын табуы әрбір адамның парызы деп білемін. Сондықтан бұл әңгімеден түйеріміз, адамдықтан аттамай, арсыздыққа бармай, жүрегімізді кірлетпей таза ұстау. Өмір сүру қағидаларын соған орайластыра жасау. Осының барлығын жас ұрпақтың санасына сынамалап болсын кіргізу. Қисаның тәрбиелік мәнінің маңыздылығы да осында жатса керек.

Ал келесі кезекте періштелердің жаралуы туралы әңгімеде Тауыстың сол көзінен екі тамшы тамып, бірінен Ғаршы, бірінен Күрсі, Мұбарактың оң құлағынан үзілген екі тамшыдан Жебірейіл мен Мәкәйіл, сол құлағынан үзіліп түскен екі тамшыдан Ысрапыл мен Әзірейіл, самайынан аққан тамшылардан миллиондаған періштелер жаратылып, бір тамшыдан барлық қасиет пен кие дарыған миғраж түнін, бір тамшыдан қанатты пырақтарды пайда қылады. Сондай-ақ, сол пырақтардың қайсысы өзін тақуа ұстаса сол Мұхаммед пайғамбар досын алып келетінін айтады. Тағы бір періштені жаратып оған жайнамаз тоқуды тапсырады.

Өзінің өзгелерден ерек жарқырап тұрғанына марқайған Жебірейіл Алладан өзінен де үлкен жаратылған нұр бар ма дегенінде Алла оның көкке қарауына және өзінің сол Нұрдың бір тамшынан пайда болғанын айтады. Жанындағы төрт нұрдың Мұхаммедтің төрт серігі – төрт шадияр – Әубәкір, Омар, Оспан, Әлидің нұры екенін айтады. Ал сегіз жұмақ Тауыстың тұмсығынан тамған тамшыдан пайда болса, аяғынан себелеген жеті тамшыдан жеті түрлі тозақ жаратылған екен (Құнанбаев, 2019).

Әрине дәл осы әңгімені бүгінгі индиго балаларға тәрбие құралы ретінде қолдану немесе осы әңгіме арқылы оларды тәрбиелеу қаншалықты қисынға келеді? Бұл сұрақ қазіргі таңда барлық педагогты да, психолог мамандарды толғандыруда. Біз әлеуметтік желілердегі өздерін коуч, мотиватор, психолог, психоаналитик санап жүргендерден түпсана, сана немесе бейсана деген сөздерді көп естиміз. Сондай-ақ, «IQ-ім Эйнштейннен де жоғары» деп жүрген, бірақ айналасындағылармен тіл табыса алмайтын, дұрыс қарым-қатынас орната білмейтін, жақындарымен сөйлеспейтін, тәлім-тәрбие туралы ойланбайтын цифрлық заманның технократ ұрпағы үшін осы қиссалардың берері мол. Ол үшін олардың бейсанасын қисса-дастандардағы мифологиялық бейнелермен, оқиғалармен толтырып, иманын қуаттау керек. Сонда ғана олардың қиссаға деген, оның мазмұндық ерекшелігіне деген көзқарастары ақырындап өзгерсе керек.

Ал тіршіліктің бастауы туралы әңгімеде бүкіл жаратылыстың қалай пайда болғаны баяндалады. Тауыстың екі бетінен сырғып түскен тамшыдан Ай мен Күн, маңдайындағы бір тамшының миллиондарға бөлінуінен жұлдыздар, алқымынан түскен төрт тамшыдан жер, от, су, жел, екі ездуден тамғаннан күн мен түн пайда болады. Осылай табиғаттың барша тамашасы – бораң, жауын-шашын, найзағай, Адам атаның аса таяғы, Сүлеймен пайғамбардың жүзігі, Ысрапылдың сүрі, мұхит пен теңіз, топырақ, тау-тас, бұлттар мен жасыл желек, мақұлықтар, жан-жануарлар мен жәндіктер, құстар пайда болады. Адамдар рухын жаратып, оның үсітіне ілім, білім, өнер, кәсіп жаратып, шашады. Содан бастап әр адам белгілі бір қабілетке ие болады екен.

Осы қиссаны кітапты құрастырушылар Шәкәрім ақынның мына өлең жолдарымен тәпсірлейді: «Жаралыс басы – қозғалыс / Қозғауға керек қолғабыс // Жан де мейлің, бір Мән де / Сол Қуатпен бол таныс / Әлемді сол Мән жаратқан// Қозғалмаса көшпейді

/ Көшпеген нәрсе өспейді // Өспеген нәрсе өзгермес / Түрден ол түрге түспейді / Қозғалыс түрлеп жаратқан»[10,33]. Осы қисса арқылы біз оқырманды болсын, жас ұрпақты болсын, ғаламды бір деп тануға ықпал ете алады екенбіз. Оның сыры осы жоғарыда айтылған Нұр Мұхаммед концепциясы. Яғни, бізді жаратушы бір Алла. Дүниедегі барлық тіршілік көзі сол бір Нұрдан таралады екен. Демек, Абай айтқандай «...Единица – жақсысы / Ерген елі бейне нөл // Единица нөлсіз-ақ / Өз басындық болар сол // Единица кеткенде / Не болады өңкей нөл?» (Нұрахметұлы, 2005).

«Сәлемнің басы» деп аталатын қиссада Алла Нұрға он сегіз мың ғаламды аралатып, бүкіл тіршілік атауымен сәлемдесіп шығуды тапсырады. Сонда Нұр бәрінен кім екенін сұрап, өзінің үмбеттеріне қайырлы болатын дүние айтқанда олар егер кімде кім саған күніне он рет салауат айтса деп деп бастап жауап береді. Бұл қиссада періштелерден бастап Ғаршы, Күрсі, Қалам, Лаухы, жер, су, от, жел барлығы кәлим шаһоодат айтып ммұсылман болады. Бұл қиссаның тәрбиелік мәні табиғаттың әрбір жаратылысының ерекше қасиеттерін тану, таныту. Мысалы, «Мен Жермін. Күллі тіршіліктің қайнаған құтты мекені менде болады, -деп мақтана жауап берген жерге Нұр-Мұхаммед: - Баяны жоқ сұм жалған, пәни дүние сенде екен. Сондықтан босқа мақтанасың» десе, «Мен Алланың ерекше хикметпен жаралған нығметімін. Күллі кірлеген затты мен тазартамын. Тіршіліктің бір көзін маған байлаған, - деп мақтанған суға, – Су, сен бекер мақтанасың. Күллі кірді тазартасың. Бірақ өзің де лас болып ағасың. Құдай қаласа тіршілікті топан сумен де тоқтата аласың деп судың аптығын бір ауыз сөзбен басты.- Мен Алла жаратқан құдіреттің бірімін. Менсіз тіршілік болмайды. Суықты қашырам, шикіні пісірем, темірді балқытам,- деп мақтанып қоя берген отқа Нұр-Мұхаммед: - Сен де босқа мақтанасың. Жануың желден, өшуің судан. Қараусыз қалсаң, тіршілікке қуаныш емес, қасірет сыйлайтын қадігездігің басым. Өз бетінше өшуді білмейтін қатыгез жансың, - дей келіп, «бұлттарды айдаймын. Жердің көгеріп көктеуі, қуаңшылықтан құтылып, құлпырып тұруы маған байланған, тіршілік менімен тыныстайды», - деп мақтанған желге де өз жауабын береді. - Міңдетің жақсы екен, Тек ақылың кем екен. Кей кезде жыңдылықпен іс қыласың. Долданып соққанда гүлденген әлімді жермен-жексен етесің. Құбылмалы мінезің мұратыңа көлеңке түсіріп тұр,-дейді. Кейін осы төртеуі тіршіліктің тынысына айналады» (Құнанбайұлы, 2019).

Нұр-Мұхаммед атап айтқан олардың осы кемшіліктері келесі қиссаға арқау болған. «Үш тентектің төбелесі» деп аталатын қиссада құс жолының пайда болуы, жұлдыз ағып, бірі жанып, бірі сөніп жатуының себебі түсіндірілген. От, Су, Желдің тартысын сырттан тамашалап тұрған топырақ сабырмен ғана әрекетке көшіп, тіршілікке жан бітіру үшін от, су, желдің тартысынан ұшқан шаң мен тозаңды, тас қиыршықты лаймен біріктірді. Қойны қонышы жасыл желекке, қазба байлыққа толғанып, олардың бірлікте жұмыс жасап жатқанын көрген от, су, жел үшеуі топыраққа келеді. Сонда топырақ оларды сабырмен ақысыз қызмет етіп өмірге сән берсе ғана Жаратқанның назарына ілігетіндерін айтады. Олар серт беріп, содан дүние тіршілігі дүрілдеп сала берген екен. Бұл қиссаның берер тәлімі – топырақтай сабырлы да салқынқанды, өз ісіне бекем, берік болуды, үндейді.

«Бәніл жынның қиссасында» желмен, сумен тартысқан оттың бір ұшқыны көкті шарлап кезіп жерге құлап, жалыны қатты болғаны сонша жан-жағын түгел жайпайды. Құнарлы топырақ кеуіп, өсімдік біткен жанып, көшпелі құм пайда болады. Ол қазіргі сахара шөлі болатын. От лаулап жанып-жанып тұрып, қақ ортасынан екіге бөлініп бірінен арыстан басты, шаян құйрықты қорқынышты құбыжық Әбілет, екіншісінен қап-қара қасқыр басты, жылан құйрықты Тәбілет пайда болады. Олар құс сияқты ұша да алатын, хайуандарша төрт аяқтап, адамдарша екі аяқтап та жүре алатын, жер асты мен үстін, су астын да мекендей беретін, жынысы да ауыспалы болыпты. Алла оларға шоқтан жаратқанын айтып, некесіз қосылмауды, жердегі нығметтеріне шүкіршілік

айтуды тапсырғанымен ешбірін тыңдамапты. Аллаға бағынбай, білгендерін істеген ол екеуінен Ібіліс туылған екен. Артынан Ашына, Дию мен Жын, Түлен, Құлан, Албасты, Үббе туылады. Ібіліс туған қарындасы Ашынамен көңіл қосады. Содан бастап некесіз қатынас құрып, күнә жасайтындар ашына, ашыналар деп атайды екен.

Бұл қиссаға эксизтенциялық талдау жасаған құрастырушылар «жамандық қайдан шықты?» деген философиялық сұрақ қойып, оған онтология ілімі тұрғысынан қарайды. Онтология болмыс туралы ілім. Яғни, кез келген адамның бойында жақсы қасиеттермен қатар жаман да қасиеттердің болуы мүмкін. Тек баланың тәрбиесіне, алған тәліміне, өскен ортасына қарай оның болмыс-бітімі қалыптасады екен. Осы жерде кітап құрастырушылары мынандай сауал қойып, оған өздері ұтымды жауап береді: «Тәрбие дегеніміз не? Тәрбие жас балаға миындағы зұлымдық идеяны емес, ізгілікті таңдауды үйрету», - дейді.

Иә, расымен де барлық тіршілікті жаратушы Алла зұлымдық пен қатыгездікті де қоса жаратқанымен, адам баласы өз өміріне жауапкершілік ала отырып, бойындағы жаман қасиеттерді түншықтыру арқылы пендешіліктен аулақ болары, жақсы, ізгі адам болып қалыптасары сөзсіз. Бұл қисса арқылы оқырман жамандықтың бастауы қайдан шыққанын ғана біліп қоймайды, өзіне өмірлік мәні бар тәлім тәрбие алады деп ойлаймыз.

«Ібілістің жеті қат көкке көтерілуі» жайлы қиссада ата-анасымен араз болған жын ұрпағы Құдайға құлшылық қылып, оны періштелер көріп Аллаға жалбарынып алдымен бірінші қат көкке көтеріп оған «Абид» деген ат береді. Сосын екінші қабатқа көтеріліп, «Заһид» деген ат алады. Үшінші қатта «Ариф», төртінші қатта «Уәли», бесінші қатта «Тақуа», алтыншы қатта «Хазин», ең ақырғы жетінші қатта «Өзәзіл» яғни, «Тәңірдің әзізі, құрметтісі» деген атақ алады. Барлығында періштелердің пәк көңілін қимаған құдай Ібілістің шынайы келбетін, ниетін танып біліп тұрса да, ісі әшкере болғанша соңын күтті. Ібіліс тәкаппарланып, менмендікке салынып, кеудесіне нан пісіп қана қоймай, көктен жерге түкіретін болыпты. Ол түкірген жерден тек жәндік жейтін жыртқыш өсімдіктер ғана өніп шығыпты. Ақырында аспанға қарап түкіріп, оны жұмақ былғанбасын деп періштелер қағып ап, ал Ібіліс болса қанша періште болса сонша рет түкірген екен дейді. Аспанда тұрған түкірік қиямет-қайым болғанда Ібілістің өз басына от боп жанады екен.

Бұл қиссаның тәрбиелік мәні кеудемсоқтық пен құр менмендік, тәкаппарлық Ібілістің ісі, Құдайдың сүйген құлына тән қасиет емес, «Ұлық болсаң кішік бол» дегенге саяды. Аспандаған адамдарға қатысты айтылатын «түкірігі жерге түспей тұр» деген тіркестің шығу төркіні де осы Ібіліспен байланысты екенін жас ұрпаққа ұқтыру арқылы оларды эстетикаға ғана тәрбиелеп қоймай, көшеде, аялдамада түкірмеу керектігін түсіндіріп тазалаққа да тәрбиелей аламыз. Сондай-ақ, ілім-білімі мол адамның ойы пасық, кеудемсоқ, пиғылы теріс болса, ниеті жаман, ойы арам болса, демек оның білгенінен қайыр жоқ. Пайдасыз білім арамдық пен қулық-сұмдыққа қызмет ететін болса оның елге тек зияны тиетінін түсіндіру арқылы жастардың бойына даналық дәнін еге аламыз. Осы ретте Әл-Фараби бабамыздың «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деген сөзі еске түседі. Демек, осыдан ондаған ғасыр бұрын айтылған Отырардан шыққан Фарабидей ғұламаның бұл сөзі қазір де өз маңызын жоймаған.

Осы қиссадағы әр қатты суреттеп, бейнелеп жеткізуі өте көркем шыққан деуге болады. Ібілістің құлшылығын, періштелердің ақ адал көңілін шынайы жеткізе отырып, қиссаның мазмұнын байытқан және мағынасын аша түскен. Әбілет пен Тәбілет туралы Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармашылығында да айтылады. Ал көне аңыз ретінде алғаш рет көне грек мифологиясына Гомер енгізген деген дерек бар (Ғаббасов, 2008).

«Әбілет пен Тәбілеттің тамұққа түсуі» қиссасында Ібілістің Алладан оларды қамайтын зынданның қалай болатынын шешуді сұрап алып, жеті тозақты жасап шығарады. Бірақ күндердің күнінде осы тозақ оты өзіне бұйырарын болжамайды. Әбілет пен Тәбілетті

әбден қинап, олардан аққан қаннан жерді жыртқыш аңдар мен құстар пайда болып, олар адамға шабуылдайтын болыпты.

Бұл қиссаның тәрбиелік мәні өте зор. Қазақ халқындағы «Біреуге ор қазба өзің түсесің» деген мақалды, Мұхаммед ғ.с.-нан қалған дейтін «Өзіңе не тілесей басқаға да соны тіле» деген сөздерді еске түсіреді. Бойын ыза мен кек кернеген Ібіліс әкесі мен шешесіне жасағаны өз алдынан шығуы «Атаңа не істесең, алдыңа сол келеді» деген мақалды да еске түсіреді. Демек осы қисса арқылы біз жас ұрпақты ата-ананы қадірлеп, өзгеге қастандық жасамауға, жамандық тілемеуге шақырып, жақсылыққа, тәрбиелікке үндейміз.

«Адамның жаралу қиссасының» тәрбиелік мәні топырақпен тікелей байланысты. Таласқан тау, тас, су, алтын, жел, от, аспан, ешқайсына қарамастан бұйығы ғана үнсіз жатқан, сабырлы һәм кішіпейіл, қойны толған береке Жерден жаратады. Алланың шешімін естіген Жер адамдардың жер бетінде көп күнәға бататынын, соны арқалап жер қойнына келсе қалай бәрін көтеремін деген қауіпіне Жаратушы былай деп жауап береді: «Қара жер, қайғырма! Мен шебер Алламын. Олардың күнәсін жойып, саған салмақ салмауға құдіретім жетеді. Мен адам ұрпағына Құран түсіремін. Марқұм болғандардың ұрпағы әруақты еске алып, оларға Құран оқытып, артынан дұға ететін болса, олардың күнәлары жойылып отырады. Сонда саған артық жүк түспейді. Мұсылмандар әруақтарды ұмытып, оларға Құран оқуды тоқтатқанша осылай жалғаса береді», - дейді. Сөйтіп, қара жер сауалына жауап алып, Алланың дегеніне көнеді. Топырақтан жаралған адам қайта топыраққа енеді. Әр бейсенбі, жұмада жеті шелпек пісіріп, иіс шығарып, әруақтарға бағыштап құран оқыту осылай дәстүрге айналған екен. Ал осының бәрі тоқтаған күні қиямет қайым болып, жер көп күнәні көтере алмай екіге жарылады екен дейді (Ергөбек, 2014).

Топырақтың жоғарыда айтылған қасиеттерінен «топырақ мінез» ұғымы пайда болған сияқты. Кітапты құрастырушылар топырақ сияқты толерантты болу, топырақ сияқты өнім бергіш, жасампаз, құнарлы, мәдени қабатқа айналу сынды екі қасиет адам бойынан табылуы тиіс деген тұжырымға келеді. Сондай-ақ, Құран кәрімді оқып қана қоймай түсіну, әбір халықтың өзіне ғана тән өмір сүру дәстүр-салты мен әдет-ғұрпын Құранмен әдіптеп, байланыстыра отырып жүргіздіру. Жасыратыны жоқ, жетпіс жыл бойы қызыл туға табынған еліміз алғаш егемендік алғанда көптеген жастарымыз діни сауатын арттыру үшін жан-жаққа білім іздеп кетті. Олардың кейбірі біздің ұлттық дәстүр, жөн-жоралғымызды құптамайтын теріс ағымдағы дінді оқып келгендіктен ел ішінде кереғар пікірлер көбейді. Тәуелсіз ел атанғанына отыз екі жылға жуықтаған елімізде әлі күнге дейін сан түрлі діни ағымдар емін-еркін білгендерін жүзеге асыруда. Бұл болашақ үшін, жас ұрпақ үшін қауіпті. Қанша жерден қадағалап, тәртіп орнатылды десек те басқа діни ағымдағы адамдардың ұрпақ тәрбиесіне теріс ықпал етуін көзден таса қылмауымыз керек.

«Жерден топырақ әкелу қиссасында» да топырақтың өзгелерден артықтығын адамды жарату процесі барысында көрсетеді. Жерден топырақ әкелуге жұмсап, бірақ жұмсақтықтары мен Жерді аяған жүрекпен топырақ ала алмай қайтқан Жәбірейілді адамдарды дос ететін, ал Мәкәйілді жер бетіне ризық шашатын, Ысрапылды жердегі табиғатты түрлендіріп, күн райын реттеп отыратын періште етуі – ниетіне қарай тілегін берем деген ұғымға саяды. Адамның бет-әлпетін Меккенің, бір қолын батыстың, бір қолын шығыстың, аяғын солтүстіктің, кіндік пен қарын тұсын Бағдат пен Шамның, кеудесін таудың, арқасын арқаның, жүрегін барлық жер бетінің топырағынан су, жел, от қосып жаратыпты. Мұның әрқайсының өзіндік себебі де жоқ емес екен. Адамның ашуланғанда оттай өрекіп, жаны бірдей желдей күркіреп, бірде жүні жығылып, ал көңілдің мұдай таза боп, бірде кірленіп, қуанса да, жыласа да жылайтыны осы себептен екен. Ал тән жасайтын балшықты илегенде қырық жыл қайғы жаңбырымен, бір жыл шаттық суымен суарғандықтан адам өмірінде қуанышты кездер аз, қайғы көп болып кеткендіктен екінші

рет шаттық жаңбырын жаудырып, қайғы соңын қуаныш басатын етіпті.

Осындағы қуанышты сәттерден туатын бақыт сезімі туралы құрастырушылар экзистенциялық талдау жасай келіп мынандай ой айтады: «Жаңа буын, жаңа ұрпақ қандай жолмен болса да қиындық пен қасіреттен қашып құтылудың бүкіл айла-шарғысын ойлап тапты. Есесіне оңай жолмен эйфорияға бата қалатын «жасанды бақыт» әдістерін әбден жетілдірді. Соның кесірінен адам ұрпағы стирилизацияға ұшырады. Яғни ешқандай болашағы жоқ ұрпақ пайда болды» (Сүйіншалиев, 1969). Бұл тұжырым ащы болса да шындық. Олай дейтін себебіміз, қазіргі таңда жастар барлығы дайын болса, бас ауыртпай, балтыр сыздамай алдыма келе қалса болмаса жеңіл жолмен байып кетсем деген оймен жүріп, рухани байлық туралы ойлауға мұршасы да келмей жатады. Бұл қиссаның бала тәрбиесіндегі маңызы сол – адамның қалай жаратылғанын осы қисса арқылы түсіндіру арқылы адам болмысында болып жататын жайттарды, түрлі кедергілер мен кездейсоқ жағдайларды дұрыс түсініп қабылдауына, қиындықтың соңында да береке бар екеніне иландыра отырып еңбексүйгіштікке тәрбиелеу жатыр. «Адамды адам еткен еңбек» деген кеңестік кезеңнен қалған қисынсыз деп табылатын қағиданы дұрыс мағынасында қолдана алсақ, өз нәтижесін берері сөзсіз. Еңбекті жастайынан сүйіп өскен бала келешекте өзгеге кәріптар болмай еркіндікте өсетінін де ұғындырсақ артық етпейді.

«Ібілістің адамды тамашалау қиссасы» арқылы адамның пендешілігі мен жүректің беріктігін, Ібілістің азғырғанына ермей, иманын берік етіп ұстауды жас ұрпақ бойына сіңірте аламыз. Адамды мойындағысы келмеген Ібіліс өзінің іліміне сенгенімен Адамның жүрегіне кіре алмай, Алла оның жүрек көзін ашқанда ғылымын паш еткен Адамға барлық періштелер бас иеді. Алла Адамды өзінің орынбасары еткенде қызғаныштың қызыл еті жанын жегідей жеген Ібіліс өзінің оттан жаралғанын айтып тәкаппарлық танытқанда Алланың бұйрығымен Жәбірейіл періште сұқ саусағын шошайтып «ұстаңдар оны» дегенде Ібілістің періште кейпінен түк қалмапты. Содан бастап адамға қарап саусағын шошайтпау керек деген ырым қалыптасыпты. Теңіздің суына тұншықтырғандықтан ол су ішуге жарамсыз ащы болып қалғаны, балықтарға Адамды жаман ниетті етіп айтып, олар бір-біріне хабарлағаны үшін Алла балықтарды тілсіз етіпті.

Бұл қиссаның танымдық-тәрбиелік мәні біріншіден, жеті қат көкке көтерілген Ібілістің бір сәтте бағының тайып, жұмақтан қуылы және күншілдік танытып, менмендігін жеңе алмау арқылы түсіндірілсе, екіншіден көзі жетпей Ібілістің айтқанына сеніп өсек сөз таратқан балықтың Алланың пәрменімен тілсіз қалуы арқылы жеткізіледі. Алғашқысының Құран кәрімде жеті рет кездесуінің де мәні зор. Себебі, Алла осы арқылы адамдарды сақтандырады. Іштарлық жақсы қасиет емес екенін ата-ана баласына тек сөзбен емес өзінің іс-әрекетімен, өмір сүру салтымен, күнделікті өмірде көрсетіп, үлгі болып отырса онда баланың бойында күншілдік патшалық етпейтін болады. Өкінішке орай, бүгінде дастартхан басында баланың көзінше әлдекім туралы ғайбат сөйлеу, оларды жамандау, істерін тізіп, кемшілігін көрсету белең алып барады. Мұның барлығының жас ұрпақ тәрбиесіне кері әсер ететінін естен шығармаған абзал.

«Адамға жан кіргізу» қиссасының тәрбиелік мәніне келер болсақ, мұндағы Рухтың (Жанның) адам денесіне кірген сәттегі мына бейнелеуден алсақ болады: «Жан адамның башпайынан бастап кірді. Башпайға жан кіргенде, ол жыбырлады. Жан тізеге жеткенде аяқтың жүргісі келді. Жаңа туған бөбектің жүргісі кеп талпынатын дегбірсіздігі осыдан қалыпты. Жан белге келгенде, отырғысы келді, қарынға келгенде аштықты сезді. Жүрекке жеткенде бойын үрей биледі. Кеудеге көтерілгенде, бойын мақтан кернеді. Мойынға мінгенде, жан-жағына қарағысы келді. Ауыздан әрі асқанда, тілі жыбырлап сөйлеуді тіледі. Жан мұрыннан өтіп, көзге келді. Айналасына қарап, сансыз періштені көріп қайран қалды. Құлағына келгенде, зікір, таспих, салауаттың әуенін естіді. Жан миға жеткенде, алғаш рет өзінің дене мүшесіне зер салды. ...Адам кесе толы пейіштің тәтті

сусын ішкенде, денесінен алпыс екі тамыр пайда болып, бойына қан тарады. Осыдан бастап адам қаны қасиетке ие болады. Нақақ төгілген адам қанының сұрауы қатты болатыны осыдан екен» (Ергөбек, 2003).

Мұрны қышып, түшкіргенде қорыққанынан әлһәмдулла дегенде періштелер жамырай «жәрәкімалла» депті. Түшкіргенде осылай деу содан қалған екен. Адамның жан біткен дене мүшелерінің айтысы арқылы да бұл қиссаның жеткізбек тәлімі мол. Жүректен өзгесі өзін мақтап, аптыққанда Алла жүректің сабырлы күйін ұнатып, ет-жүректі барлық тәннің патшасы, махаббат пен мейірімнің ұясы етіпті. Қиссадағы барлық мүшеге жеке дара тоқталып, Алла аманат еткен бүкіл дүниені жазып шығуды мақсат етпедік. Себебі бұл қисса мазмұны көпшілікке таныс. Сондай-ақ, физиология ғылымы бойынша әр дене мүшесінің қызметі қалай айқын болса, олардың руханиятта да атқаратын қызметі белгілі. Құлақпен естігенді көзбен көріп, жүрекпен сезіп, ақылмен шешіп, қолмен істеп жүргеніміз рас. Бұл да бір Алланың нығметі деп білген мұсылман қауымы ерте кезде жас балаға осы қиссадағы әр дене мүшесінің қызметін жаттатып тұрып айтқызатын болған. Бұл жас бала санасының дұрыс қалыптасуына ғана емес физиологиялық тұрғыдан жақсы дамуына, дене мүшесін күтіп ұстауына ықпал еткен.

«Ібілістің Алла дәрегейінен қуылу қиссасында» монша мен дәретхананың Ібілістің мекені екенін, базар оның құлшылық орны, сыпсың сөз бен өсек-аяң кітабы, «бісімилласыз» ішкеннің асы оның тамағы, арақ-шарап пен жақұт-алтын, атақ-даңқ, мансап-шен, ойын-сауық, қызық-құмар, тәтті сусын, дәмді тағам, зәулім сарай, нулы жер, рақат көлік, төрт түлік мал бәрі де соған тиесілі екенін, осылардың барлығын байлап матауға сұлу қыздың қос бұрымын пайдаланғанын білеміз. Қиссаның соңындағы сұлу қызға қатысты тұсқа келгенде есімізге Қыз Жібекке таласқан Бекежан мен Төлеген, қалмақ қызына бола бауырын өлтірген Баян батыр еске түседі. Құран кәрімде айтылған «менің ықыласты құлдарыма ғана зиян жасай алмайсың» деген аяттың мәні өзінің құмарлығы мен нәпсісін жеңе алған адам ғана Ібілістің арбауынан аман қалады екен.

«Әлімсақ уәдесі» қиссасында Адам Атаның Алла тағаладан өз ұрпақтарын көрсетуін сұрап, Жапбар Хақтың жүз жиырма төрт мың пайғамбардан тарайтын бүкіл ұрпақтың рухын аспанға шашып жібергенде симай қалғанын көреді. Жүрек көзі ашылғандардың ерекше қасиетке ие болатынын айтқан Алла адамдарды жаңа ұрпақтардың алмастырып отыратынын, ұлт пен ұлысқа бөлгенін, түрлі тілде сөйлетінін, бір-бірін салт-санасы мен әдет-ғұрпына қарап ажырататынын, оларды бір-бірін сағынып жүруі үшін жаратқанын айтады. Осы қиссадағы Адам атаның Алладан ең артық, ең қайырлы құлдарың кімдер деп сұрағанда Алланың «Ары таза адамдар!» деп жауап беруі түсіне білгенге мол тәрбие беріп тұр. Алла адамның жүрегінің түкпіріне ар мен ұяттың тұқымын еккен болса, олар тәубесіне келуі үшін кембағал жандарды да қоса жаратқан екен. Адамдар Алланы еске алып жүруге уәде береді. Осыны әлімсақ уәдесі деп атаған екен. «Бұл қиссадан адамды адам етіп тұратын екі қасиетті көруге болады. Біріншісі – Ар-ұят феномені. Екіншісі – Уәде феномені». «Уәде – Құдайдың аты», «Жақсы - арына құл, Жаман - малына құл», «Тәнім - жаным садағасы, Жаным - арым садағасы» деген халық мақалдары еске түседі. Сондай-ақ, «Бар бәледен ұят сақтайды // Барлық жақсы істің байламы да ұятта», - деген Баласағұнның сөзі де жайдан жай айтылмаса керек. Сондай-ақ осы Адам ата мен Хауа анаға қатысты қисаларда Адамға Ақыл, Иман, Ар-ұят үшеуінің бірін таңдау бұйыртылады. Сонда Адам ойланып барып Ақылды таңдағанда Иман мен Ар-ұят барып Ақылдың жанына жайғасады. Мұның сырын сұраған Жәбірейілге Алла үшеуінің о бастан бірге жаратылғанын, үшеуі ынтымақты болса адамдық борышты мінсіз атқарып шығатынын айтқан екен. Бұдан түйетініміз, иманымызды қуаттандырып отыру үшін бізге ақыл қандай қажет болса, ақымақтыққа ұрынып, қателік жасамауымыз үшін, әділдікті ту етіп дұрыс өмір сүруміз үшін де ар-ұят сондай керек. Демек, жас ұрпақтың бойына осы үш қасиетті айнымастай етіп еге алсақ, олардың адами асыл қасиеттерінің жоғалмасы анық.

«Әбіл мен Қабыл оқиғасы» қиссасының да берері мол. Өз іштарлығының құрбаны боп, бүкіл Адам ата ұрпағының қарғысына ұшыраған Қабылдың қара ниеті кейінгілерге сабақ болса иті. Қиянат пен зорлық-зомбылық жасап, адамдықтан аттаған жандарды Қабылдың ұрпақтары деп атауында да осы қисса себеп болған. Бұл қисса туралы өткен тараушаларда тоқталғандықтан қайталауды жөн санамадық.

«Шиш пайғамбар қиссасындағы» мың жыл өмір сүріп, дүниеден қайтар уақыты таяғанда Адам атаның айтқан бес өсиеті қазіргі таңда да өзекті: «Бірінші, тілегің ұлық болсын. Жұмақтың рақатына емес, Алланың дидарына ынтық бол! Екінші, бір істі бастамас бұрын жеті рет өлшеп, бір рет кес! Үшінші, әйелден күшің емес, ақыл-ойың артық болсын. Жарыңа адал бол, үйіне береке кіреді. Әйелді әлпештеп ұста, ұрпағың мейірімді боп өседі. Төртінші көппен санас, білгенге құлақ ас! Өзімбілемдікке салынба! Мен періштелермен ақылдасқанда, бидайды жемес едім, тауқымет тартпас едім. Бесінші, бір іске кез болсаң, көңіл сенбей, сенбе! Мен бидайды жегелі тұрғанда жүрегім қаламады. Аның көңілін қимай жей сап едім, аяғы осындай болды. Соңғы айтарым, Мұхамбет пайғамбардың нұрын сақта!» (Керімбай, 2019).

Осы қиссаларға көне түркілік аңыздар қосылып, Құран кәрім сүрелеріндегі аяттар мазмұнымен толысып, синтезделіп, белгілі бір заманда өмір сүрген адамдардың рухани қазынасына айналады. Олардың сұранысын қанағаттандырады. Демек, қиссалардағы айтылған дүниелер мифологиялық аңыздар негізінде түзелген жағдайдың өзінде белгілі бір тәрбиелік, танымдық мәнге ие екен.

Құдай он қасиет дарытқан Ыдырыс пайғамбар туралы қисса мазмұны сол қасиеттер төңірегінде өрбиді. Пайғамбарлықтан бастап, ғалымдық, алғаш жазу жазған, зергерлік, қару-жарақ жасаушы, соғыс өнерін жетілдіруші, соғыс тәртібін түзеуші, тігінші, кәлима айтып, иман нұрымен баураушы, пейіште қалған төрт тірі пайғамбардың бірі болуы. Мұнжа мазар салу дәстүрі, Тіпсінің пайда болуы, бозқаланың салынуы сынды оқиғалар арқылы өмірдегі жетекшінің, ұстаздың рөліне мән беруге үндейді. Кез-келген адам өмірде шәкірт, ал өмір жолында жолыққандарды ұстаз дейтін болсақ, адамдықтың сырын ашып, жетістікке жетуде жетекші керек. Демек, бұл қисса бізге үйрену мен сұраудан ұялмай, әркез ізденісте жүру керек дегенді меңзейді.

«Нұқ пайғамбар қиссасындағы» елді иманға шақырып, олардың азғындаудан бас тарта алмағанына әбден ызасы кеп ашуланған Нұқ пайғамбардың ел-жұртына байқамай қарғыс айтып, оны Алла қабыл етіп, топан су жіберетін, одан құтылу үшін үлкен етіп кеме жасайтын оқиға төңірегінде өрбиді. Бұл қиссада жас ұрпақ үшін Нұқтың кеме жасауынан бастап, кеме ішінде болған жағдайлар, Нұқтың ұлы үшін Алладан кешірім сұрап, шапағат дәрежесінен айрылуы, иттің ырзығы, есектің арам болуы, ешкінің құйрығының неге шошайған болғаны, жарқырауық қоңыздардың пайда болуы, мешіннің, суаршынның, жүзімнің, мысықтың, тышқанның, доңыздың, үкінің, кемпірқосақтың, ойын-сауықтың жаралуы, ит пен мысықтың араз болу себебі, тауықтың неге ұшпайтыны, төрт түліктің қасиеті, наурыз көженің жасалуы, киіздің пайда болуы баяндалады. Сондай-ақ, осы қиссада Құждың қу жілігі туралы қызықты дерек бар. Құрастырушылар белгілі жазушы, ғалым Мұхтар Мағауинның жазғанын жариялай отырып, аңыз түбі ақиқат екеніне сендіреді. Құж аңызы бойынша XIII ғасырда Алтын Орда тұсында Ніл дариясында көпір боп тұрған алып Құждың үлкен аяғы туралы мәліметпен бөлісуі осы тақырыпты аша түседі. Ғылыми-зерттеу жұмысына қажетті әдебиеттерді ақтарып отырып кез болған Тизенгаузеннің материалынан қазаққа қатысты осы материалды тауып алып, өзіне түртіп қойған жазушы кейінірек онымен бөліскен екен. Жеті жүз жыл бұрын алтын Орданың ханы Берке Мысыр патшасы, мамлүк Бейбарыс сұлтаннан «Ніл-дарияның үсінде алып адамның жілігі көпір болып тұрғаны рас па?» деп сұрауы, оған Бейбарыстың «жоқ, көрмедік» деп жауап бергенімен М.Мағауинның өз әкесінен естуі және өзі кез болған материалдардың Құж туралы аңыздың ақиқатқа алып баратынын

айтады.

«Һұд пайғамбар қиссасы» көркемдігі тұрғысынан басқа қиссалардан көркем, ақ өлең үлгісімен өрілген. Дүниеге келіп, өсуі эпостық жырлардағы батырларды еске түсіретін Һұд пайғамбардың шын есімі Рай екен. Пұтқа табынған елін имандылыққа шақырып, Алланың бар екеніне, бір екеніне үндеген Һұдты тыңдаушылар өте аз болады. Мұны елді бұзушы, құртушы санаған қауым түрлі жоспар құра бастайды. Мұны естіп, қатты қапаланған Һұд Аллаға мұнын шаққанда Құдай бұл елге бір тамшы су тамызбай сынақ береді. Бір түйір дән іздеп сабылған пұтқа табынушылар жан сақтау үшін Һұдтың маңайына жинала бастайды. Құдайдың бар екенін дәлелдеп, жаңбыр жауғызсын деген тілегін қабыл алған Һұд оларға бұлтты таңдатып, иненің жасауындай жерді ашқаннан тұрған желден Һұдтың айналасындағылардан басқаның бәрін мақта құрлы көрмей ұшырып жібереді. Содан кейін ғана басқалар мойынұсынып, Һұдты тыңдап, бас ие бастапты.

Осы қиссаға экзистенциялық талдау жасай отырып, кітапты құрастырушылар адамдар арасындағы қарым-қатынастың үш түрін ұсынады: мен және зат, сен және сен, мен және сен. Бірінші қатынаста өзінен өзгені адам санамайтын, тек адамды пайдалануды көздеп тұратын, есеппен дос болатындар болса, екіншісі өте қауіпті адамдар – тек қара басының қамын ойлайтын, жалпақшешейліктен бас тартпайтын, өзіне жау арттырам деп сақтықпен жүретіндер. Бұлар көптің бірі, яғни бір-бірінен ажыратылмайтын талантты көрсетуден қорқатын, көзге түсіп қалудан, жауапкершілік алудан қашатындар. Мұндайлар көбіне «мен көрген қиындықты балам көрмесін» деп, бар тапқанын аузына тосып отыратын ата-аналардың балалары болып табылады. Ал үшінші мен және сен деп аталатын қатынас отбасы берекесінің алтын көпірі деп танылған екен. Пайғамбарлар өмірінде де осы мен және сен қарым-қатынасы қалыптасқанын қиссалардан айқын аңғарамыз.

Осы жерден келіп қиссалардың тәрбиелік мәні мен маңызы келіп шығады. Яғни өз өміріне, жақындары мен отбасында «мен және сен» деген қарым қатынасты ұстап, пайғамбарлар өміріндегідей жауапкершілікті сезінсе шаңырақтардың шайқалуы азайып, әкесіз бала, баласыз ана болмас па еді деген ой туады. Себебі көп отбасының ойран болуы осы жауапкершілікті сезінбеуден, әкелік, аналық міндетті дұрыс атқармағаннан, балаларға дұрыс тәрбие бермегеннен, отбасылық дұрыс ахуал қалыптаспағаннан болып жатқаны жасырын емес. Сондықтан жас ерекшелігіне қарамастан қиссаларды оқып, пайғамбарлар өмірін, Құран кәрім сүрелеріндегі аяттардың әдеби тілде тәпсірленуіне түсінікпен қараса дейміз. Себебі, бір отбасында дұрыс тәрбиеленбеген баланың болашағы бірнеше адамға кері ықпалын тигізуі әбден мүмкін. Оны бүгінгі статистика көрсетіп отыр: «Қазақстанда неке құрған әрбір үшінші отбасы ажырасады екен. Ұлттық статистика бюросының дерегіне көз жүгіртсек, былтырдың өзінде 17,7 мың отбасының некесі бұзылған». Демек, пайғамбарлар туралы қиссада айтылғандарды мұқият қарап, әйелді құрметтеуді, ердің отбасы алдындағы міндеті мен жауапкершілігін нақты сезіну маңызды болып отыр.

Біз сөз етіп отырған «Қисса-сұл-әнбия. Экзистенциялық талдау» кітабында түрік ғалымы Мұстафа Өзтүріктің «Құран қиссаларының мәні» деген кітабын қарастырады. Сонда М.Өзтүріктің қиссаларды құтқарушы фактор көретінін, себебі шариятқа қатысты үкім аятының саны екі жүзге жетпейтінін, ал пайғамбарлар қиссасы екі мың аяттан асып кететінін, бір ғана «Жүсіп сүресінің» өзі бастан-аяқ қиссадан тұратынын, Құранның ғаламдық үндеу екенін дәлелдейтін негізгі айғақ осы қиссалардың ішінде жатқанын айтады. Пайғамбарлардың батырлық істері қаһармандық ерліктері, олардың қаншама қорлық көрсе де бір Алладан ғана медет тілеп, жан баласына шағымданбастан өздерінің миссиясын ақ адал атқаруы шынында да ХХІ ғасырдағы «z» ұрпақ саналатын балалар үшін таптырмас тәрбие құралына айналып отыр. Оған дәлел ретінде жер-жерден ашылған

қисса орталықтарын айтсақ болады. Алматы, Астана, Шымкент, Атырау, Маңғыстау, Ақтау, Түркістан сынды тағы басқа аймақтарда ашылған орталықтар қиссаны оқытып және қиссашы болуға тәрбиелеп жатыр. Салық пайғамбарға, Ыбырайым пайғамбарға қатысты да осыны айтуға болады. Ең ұзақ қисса саналатын Ыбырайым пайғамбар туралы қисса Намрұд патшамен соғыспен басталып, Мекке қаласының салынуымен, онда Қағбаның тұрғызылуымен аяқталады. Осы жолда ол барлық қиындықты көреді. Сынақтан сүрінбей өтеді. Басқа қисса жинақтарында айтылмаған нұсқалар осы кітаптан кездеседі. Мысалы, Ыбырайымның Тұранда тұруы, қайта Меккеге көшуі оқиғасы басқа кітаптарда кездеспейді.

«Ыбырайымның қонақ күтуі» а жайлы қиссадағы «Таңғы ас тәңірден» деген Алла атынан айтылатын сөзді қазақ отбасында күні бүгінге дейін айтып, таңғы асты тастамауды дәстүрге айналдырған. Сондай-ақ, «жеті берекенің бірі – тұзда» деген тұжырым арқылы Ыбырайым тұзынан дәм татып келе жатқаны да айтылады. Ыбырайымның балаларына өсиет ретінде айтқан: «Әр пенденің көкірегінде екі қасқыр тістесіп, төбелесіп жатады. Оның бірі – күншілдік, қызғаныш, өзімшілдік, өтірік сияқты кесір мінездермен коректенеді. Екіншісі - сенім, шындық, мейірім, адалдық сияқты ізгі қасиеттермен сусындайды. Олар сәт сайын, қадам сайын айқасып, өмір сүрумен келеді. ...Қайсысың көбірек коректендірсең, сонысы жеңеді», - деген өсиеті әр адамның жадында ұстайтын, тәрбие мәселесінде өмірлік қағидасы, берік ұстанымы ететін өсиет деп танимыз. Сонымен бірге өмірден өтерінде Ыбырайым пайғамбарымыз балаларына: «Әманда алға үмітпен қараңдар. Артқа қарағанда шүкір етіндер. Дұға жасағанда аспанға, тәубе қылғанда жерге қара! Ішіңе күмәнмен үңіл. Айналаңа махаббатпен назар сал. Мен бұл ғұмырымда өмірдің арымайтын, талмайтын, тайсалмайтын үш тұлпарын міндім. Ол үш тұлпар: сабырлық, ар-ұят, шүкірлік. Осы үшеуін қатар тізгіндеген адам Алланың жолынан ауытқымайды. Иманы кәміл болады» (Құнанбайұлы, 2019).

Қиссалардағы керемет пен мұғзижаларды бүгінгі балалардың қабылдай қоймауы да мүмкін. Мысалы, «Лұт пайғамбар» қиссасындағыдай сиқыршы деп тану немесе мүлде қбылдамауы мүмкін. Бірақ, біз бүгінгі таңда ешнәрсеге селк етпейтін, бәрін іштен біліп туған балалардың эмоциясын оятып, оларды машина адамнан шынайы адамға айналдырудың жолы осы қиссалар болып табылады. Себебі, XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ақын-жазушылардың барлығы да осы қисса тыңдап, өсіп, ержеткен. Бұл туралы Сәбит Мұқанов өзінің «Өмір мектебінде» де жазады: «Оның аса сүйіп, әндетіп оқитын кітабы — Мұхаммедия». Өлеңмен түркіше жазылған бұл қалың кітап Мухаммед пайғамбарды мақтауға құрылған.

Қисса арқылы адам бойында болуы тиіс қандай эмоцияларды қалыпқа келтіре аламыз деген сұраққа былай жауап беруге болады: «Қисса болмыстан шығатын эмоцияның барлық қабатын қамтиды. Мысалы, Жүсіптің қиссасы арқылы махаббат эмоциясын тәрбиелейді. Дәуіт, Зәкірия, Ыбырайым пайғамбарлардың қиссалары арқылы адам бойындағы қайғы, шаттық эмоцияларын суғарады. Сүлеймен мен құмырсқаның диалогын оқығанда жүрекке даналықтың дәнін егіп жібереді. Әлемнің жаралу қиссасын оқысаңыз таңырқатып, елітіп ала жөнеледі. Яғни, қиссаның өн бойындағы бүкіл құндылық оқырманның жан қатпарында бүрісіп жатқан адами эмоцияларды суғарып, қайта суырып алады. Алланың Адамға жан бітіргенде құмарлыққа қарсы қорған етіп махаббатты, ашуға қарсы сабырды, кекшілдікке кешірімді, күндестікке ақжүректікті, сараңдыққа жомарттықты, надандыққа даналықты, арамдыққа адалдықты, қорқақтыққа - қаһармандық, ашкөздікке қанағатты, мешкейлікке ораны, сауатсыздыққа ғылымды, дүмшелікке ақылды, ездікке ерлікті, құлдыққа еркіндікті, салғырттыққа жауапкершілікті, салақтыққа тақуалықты, арсыздыққа ұжданды, зұлымдыққа ізгілікті қоса қабат жаратқанын оқыту арқылы да біз жас ұрпақты жаман қасиеттерден арылтуға ықпал ете аламыз. «Адам тәрбиесінде осы уақытқа дейін жалғасып келе жатқан сәйкессіздіктің

ең тұрпайысы, бүгінге дейін педагогика мен психологияны біртұтас бірлікте қарамай, керісінше екі бөлек байланыссыз ғылымдар тәрізді болып қолданылуы болып табылады. Екеуінің де шыққан тегі – адам баласынан пайда болғандықтан, ендігі жерде педагогика мен психологияның методологиясы, жүйелері, негіздері біреу-ақ екенін мойындамай болмайды» (Ғаббасов, 2003).

Қорытынды

Жасыратыны жоқ, ғылым дамыған мына заманда тіршіліктің, табиғаттың жаратылысын ғылым арқылы түсініп, түсіндіретін бала үшін қисса жанры өтпеуі де мүмкін. Себебі, оларды «техникалық сана» басқарады. Батыстан келген адам санасының қиялына шекара қою яғни әлемнің көзге көрінетін ғана тұсын зерттеп тану біздің кең далада өсіп ержеткен бабаларымыздың ұрпағының қиял көкжиегін келтелікке ұрындырғаны рас. Тіпті батыс үшін «машина адамдар» басқаруға ыңғайлы. Ол бізге кеше немесе бүгін келген жоқ. Өткен ғасырдың ортасынан бастап біздің қоғам басқаруға ыңғайлы адамдар қоғамын құра бастады.

Ниетін Алланың дидарына байлаған Пайғамбарлар туралы қисса бізге ақиқатты іздеуге жол салады. Бүгінде ақиқатты психология ғылымынан іздеп таптық деп жүргендер адасушылардан екенін арнайы мамандар мәлімдеп те үлгерді.

Ойымызды түйіндей келе айтарымыз, «Қисса үл-әнбия» кітабының тәрбиелік мәні адамның өз болмысын танып, өмірдің мәніне, жаратылыстың сырына үңілуге, жұмбағы көп тылсым әлемді аралай отырып қиял-ойды дамытуға құрылуымен, адам бойында кездесетін қасиеттердің ең ізгі дегендерін қалыптастыруға ықпал етуімен маңызды болып саналатын үлкен тәлім мектебі, тәрбие құралы.

Әдебиеттер тізімі

- Абай. (2020). Қара сөздер. Алматы: Алматыкітап.
- Ғаббасов, С. (2008). Педагогика мен психология негіздері. Алматы: Таймас баспа үйі.
- Ергөбек, Қ. (2003). Арыстар мен ағыстар: Әдебиеттану, сын әлемі. Алматы: Қазығұрт.
- Ергөбек, Қ., & Қожа, М. (2019, желтоқсан 5). «Қиссас-үл әнбия» – Бұл шығарма қай жерде туған? Egemen Qazaqstan. <https://egemen.kz/article/215008-qissas-ul-anbiya-%E2%80%93bul-shygharma-qay-dgerde-tughan>
- Ергөбек, С., & Көшенова, Т. (2014). «Қиссас-Ул Әнбия» әдеби ескерткіші және оның жариялану, зерттелу мәселелері. Ахмет Ясауи Университетінің Хабаршысы, (2), 325 б.
- Жоламанқызы, В. (2023, ақпан 24). Қазақстандық жұптар неге ажырасады? Inform.kz. https://www.inform.kz/kz/kazakstandyk-zhuptar-nege-azhyrasady_a4039370
- Жұмалиев, Қ. (1958). Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері (1-том). Алматы: Қазмемкөркемәдеббас.
- Кенжебаев, Б., Сүйінішәлиев, Х., Жолдасбеков, М., & Мағауин, М. (Құраст.). (1967). Ертедегі қазақ әдебиеті хрестоматиясы. Алматы: Мектеп.
- Керімбай, С., Нәби, Ә., & Төлеген, М. (Құраст.). (2022). Қисса сұл-әнбия. Экзистенциялық талдау. Алматы: OtbasyBooks.
- Керімбай, С., Нәби, Ә., Төлеген, М., & Тайғарин, С. (Құраст.). (2019). Логотерапия немесе өмірге құштарлық: Отбасы хрестоматиясы. Алматы: Орхон.
- Қазақ әдебиетінің ертедегі нұсқалары. (1967). Қазақ Совет энциклопедиясы. Алматы: Мектеп.
- Құнанбаев, А. (2019). Өлеңдер (құраст. Е. Тілеш). Нұр-Сұлтан: Фолиант.
- Логотерапия. (n.d.). Wikipedia. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%8F>

- Мұқанов, С. (2018). Өмір мектебі (1-кітап). Алматы: Өлке.
- Нұрахметұлы, И. (2005). Ұлыстық әдебиеттен ұлттық әдебиетке дейін (б.з.д. X ғ.-XVIII ғ. дейін). Астана: Еуразия ұлттық университеті.
- Сүйіншәлиев, Х. (1969). Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. Алматы: Жазушы.
- Ұласқанұлы, Б. (2020, наурыз 26). Салауат айтудың сауабы. Muftyat.kz. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/sermons/2020-03-26/30703-salauat-aitudyn-sauaby/>

References

- Abai. (2020). Qara sözder [Black Words]. Almaty: Almatykitap. (In Kazakh)
- Ergobek, Q. (2003). Arystar men aghystar: Ädebiettanu, syn älemi [Aries and Currents: Literary Studies, The World of Criticism]. Almaty: Qazyghurt. (In Kazakh)
- Ergobek, Q., & Qoja, M. (2019, zheltosan 5). «Qissas-ul anbiya» – Bul shygharma qai zherde tughan? [“Kyssas-ul-Anbiya” – Where Was This Work Born?]. Egemen Qazaqstan. Retrieved from <https://egemen.kz/article/215008-qissas-ul-anbiya-%E2%80%93bul-shygharma-qaydgerde-tughan> (In Kazakh)
- Ergobek, S., & Kóshenova, T. (2014). «Qissas-Ul Anbiya» ädebi eskertkishi jáne onyń jariyalanu, zerttelu máseleleri [The Literary Monument “Kyssas-Ul-Anbiya” and Its Publication and Research Issues]. Ahmet Yassaui Universitetiniń Habarsysy, (2), 325. (In Kazakh)
- Ghabbasov, S. (2008). Pedagogika men psikhologiya negizderi [Basics of Pedagogy and Psychology]. Almaty: Taimas baspa úii. (In Kazakh)
- Kenzhebaev, B., Súinisháliev, H., Zholdasbekov, M., & Magauin, M. (Qurast.). (1967). Ertegedi qazaq ädebieti hrestomatiiasy [Anthology of Early Kazakh Literature]. Almaty: Mektep. (In Kazakh)
- Kerimbai, S., Nábi, Á., & Tólegen, M. (Qurast.). (2022). Qissa súl-anbiya. Egzistenttsialyq taldau [Kyssa Sul-Anbiya: Existential Analysis]. Almaty: OtbasBooks. (In Kazakh)
- Kerimbai, S., Nábi, Á., Tólegen, M., & Taǵarin, S. (Qurast.). (2019). Logoterapiua nemese ómirge qushtarlyq: Otbasy hrestomatiiasy [Logotherapy or Passion for Life: Family Anthology]. Almaty: Orhon. (In Kazakh)
- Logoterapiua [Logotherapy]. (n.d.). Wikipedia. Retrieved from <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%8F> (In Kazakh)
- Múqanov, S. (2018). Ómir mektebi (1-kitab) [School of Life (Book 1)]. Almaty: Óлке. (In Kazakh)
- Núrahmetuly, I. (2005). Ulystyq ädebietten ulttyq ädebietke deyin (b.z.d. X g.-XVIII g. deyin) [From Ulystyk Literature to National Literature (From the 10th Century BC to the 18th Century)]. Astana: Eurazia ulttyq universiteti. (In Kazakh)
- Qazaq ädebietiniń ertedegi nusqalary [Early Versions of Kazakh Literature]. (1967). Qazaq Sovet encikopediiasy. Almaty: Mektep. (In Kazakh)
- Qunanbaev, A. (2019). Ólender [Poems] (E. Tilesh, Ed.). Nur-Sultan: Foliant. (In Kazakh)
- Súinisháliev, H. (1969). Qazaq ädebietiniń qalyptasu kezenderi [Stages of Formation of Kazakh Literature]. Almaty: Zhazushy. (In Kazakh)
- Úlaskanuly, B. (2020, naurız 26). Salauat aitudyń sawaby [The Virtue of Salawat]. Muftyat.kz. Retrieved from <https://www.muftyat.kz/kk/articles/sermons/2020-03-26/30703-salauat-aitudyn-sauaby/> (In Kazakh)
- Zholamankyzy, V. (2023, aqpan 24). Qazaqstandyq juptar nege azhyrasady? [Why Do Kazakhstani Couples Divorce?]. Inform.kz. Retrieved from https://www.inform.kz/kz/kazakstandyk-zhuptar-nege-azhyrasady_a4039370 (In Kazakh)
- Zhumaliev, Q. (1958). Qazaq eposy men ädebiet tarihyńyń máseleleri (1-tom) [Issues of the Kazakh Epic and Literary History (Vol. 1)]. Almaty: Qazmemkórkemädebbas. (In Kazakh)

B.Zh. Maulenova

Branch of the «Nazarbayev Intellectual Schools» AEO – «Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology in Shymkent», Shymkent, Kazakhstan

The artistic significance of the monument «Kissas-ul-anbiya», the cognitive significance of the generation's upbringing

Abstract. The educational value of the book «Qissas ul-Anbiya» is a great school of education, an educational tool that is considered important also because it helps people to know their own nature, to look into the essence of life, into the secrets of creation, to know the mysterious world full of many mysteries, to develop imagination, to contribute to the formation of the most virtuous qualities that can be found in a person. It is no secret that in our age of advanced science, the genre of stories may not work for a child who understands and explains the nature of life and nature through science. This is because they are controlled by «technical consciousness». It is true that the establishment of limits on the imagination of people who came from the West, that is, who explore only the visible part of the world, has poisoned the horizon of the imagination of our ancestors who grew up in the endless steppes. However, the question of what emotions can be normalized in a person through a story can be answered as follows: “The story contains all the layers of emotions that come out of existence. For example, the story of Yusuf cultivates the emotion of love. Through the stories of the prophets David, Zachariah and Abraham, the emotions of sadness and joy in man are suppressed. When reading the dialogue of Solomon and the ant, the seeds of wisdom are sown in the heart. If you read the story of the creation of the world, you will be amazed and touched. That is, the whole value of the story is to absorb and draw out those human emotions that are hidden in the soul of the reader. We can influence the younger generation to get rid of bad qualities by teaching them to add piety to carelessness, conscience to impudence, virtue to evil. The plots of the Rabguzi monument «Kissas-ul-Anbiya» are becoming an indispensable educational tool for children of the «z» generation of the 21st century. As evidence, we can mention the plot centers that have opened everywhere. The centers, opened in Almaty, Astana, Shymkent, Atyrau, Mangistau, Aktau, Turkestan and other regions, teach stories and prepare them to become storytellers. This article analyzes the educational value of Rabguzi's stories in the monument «Kissas-ul-Anbiya» in the education of the generation.

Keywords: Rabguzi, story, education, storyteller, educational value.

Б.Ж. Мауленова

Филиал АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» – «Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления в городе Шымкент», Казахстан, Шымкент.

Красота памятника «Киссас-уль-Анбия», его просветительское значение в воспитании подрастающего поколения

Аннотация. Воспитательное значение книги «Киссас уль-Анбия» представляет собой великую школу воспитания, воспитательное средство, которое считается важным еще и потому, что оно помогает людям познать собственную природу, заглянуть в суть жизни, в тайны творения, познать таинственный мир, полный многих загадок, развивать воображение, способствовать формированию самых добродетельных качеств, которые можно найти в человеке. Ни для кого не секрет, что в наш век развитой науки жанр рассказов может не пройти для ребенка, который понимает и объясняет природу жизни и природы посредством науки. Это потому, что ими управляет «техническое сознание». Это правда, что установление границ воображения людей, пришедших с Запада, то

есть исследующих только видимую часть мира, отравило горизонт воображения наших предков, выросших в бескрайних степях. Однако на вопрос о том, какие эмоции можно нормализовать у человека посредством рассказа, можно ответить так: «В рассказе присутствуют все пласты эмоций, выходящих из существования. Например, в истории Юсуфа воспитывается эмоция любви. Через рассказы пророков Давида, Закарии и Авраама заглушаются эмоции печали и радости в человеке. При чтении диалога Соломона и муравья в сердце засеваются семена мудрости. Если вы прочтете историю сотворения мира, вы удивитесь и тронуты. То есть вся ценность рассказа в том, чтобы впитать и вытянуть те человеческие эмоции, которые таятся в душе читателя. Мы можем повлиять на молодое поколение, чтобы оно избавилось от плохих качеств, научив его прибавлять к беспечности благочестие, к наглости совесть, к злу добродетель. Сюжеты памятника Рабгузи «Киссас-уль-Анбия» становятся незаменимым образовательным пособием для детей поколения «з» XXI века. В качестве доказательства можно упомянуть открытые повсеместно сюжетные центры. Центры, открытые в Алматы, Астане, Шымкенте, Атырау, Мангистау, Актау, Туркестане и других регионах, обучают историям и готовят их стать рассказчиками. В данной статье анализируется воспитательное значение рассказов Рабгузи в памятнике «Киссас-уль-Анбия» в воспитании поколения.

Ключевые слова: Рабгузи, рассказ, образование, сказочник, познавательная ценность

Автор туралы мәлімет:

Мауленова Б.Ж. – «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Шымкент қаласындағы «Химия-биологиялық бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» филиалы, Шымкент, Қазақстан.

Information about authors:

Maulenova B.Zh. – Branch of the «Nazarbayev Intellectual Schools» AEO «Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology in Shymkent», Shymkent, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Мауленова Б.Ж. – Филиал АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» «Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления в городе Шымкент», Шымкент, Казахстан.